

**КЕЛНЭ ХАЛХИН БАҢ ҮНДСТНЭ
ЗӨВМҮДИН ТУСК
ОСЛОН СЕЛВГЧ ЗААВРМУД
БОЛН
ЦЭЭЛЬГЧ БИЧГ**

1998 жилин лу сар

ОРШЛ

Европд ээмшг уга бөөлһнэ болн нөкцлтин бүрдөц 1992-гч жилин июль сард Хелсинк балһснд авсн эврәннь шиидврмүдтэн “эвдрлин төриг, арһ бөөхлө, урдаснь, шинкэн һарчах цагла, халһхин күцл” күцж, баһ үндстнэ керг-үүлин Деед Комиссарин өндр үүл тогтала. Бөөсн Югославьд йовдл һарсна учрар, Европин нань чигн һазрт, нег үлү зөвин хаалһд оржах орн-нутгудт давтгдх, 1990-гч жилин ноябрь сард төр-нутгудын толһачнр Шин Европин Парижин Хартьд тэвсн эвин болн жирһлин күслиг шантрах гиж саглад иим бүрн эрк һарһсн.

1993 жилин январин 1 шинд зерг Макс ван дер Стул баһ үндстнэ керг-үүл күцэх ЕЭНБ-ин түрүн Деед Комиссарин үүлд эклж орв(БҮДК). Зерг Макс ван дер Стул Нидерландын һазадын керг-үүлин сөөдин, Ик хурлын гешүнэ, Негдсн Үндстнэ Бүрдэцин даңгин үүлддг төлөлгчин болн оln жилдэн күмнэ зөв харслһна үүлин эврәннь ик дамшлтар түшг кеһэд, эврәннь күцөжөх шин үүлдэн баһ үндстнэ болн Европин йосна һол бүрдәмжсин хоорндк оln-зүсн зөрлдөнд оньган икэр тусхав. Юнһад гихлэ түүнэ тоолврар тиим зөрлдөн цааранднь эвдрлд күрх ээмшгтэ юмн. «Номһн» эвтэ хэрлцөнэ арһ-ухана эв-арһ олзлж, өдгө цагт Деед Комиссар эврәннь үүлэн Албаньд, Хорватьд, Эстоньд, Венгрийд, Казахстанд, Киргизьд, Латвийд, хуучн Югославин республикд Македоньд, Румыньд, Словакд болн Украинд күцөж йовна. Зөрм үндстн нег орн-нутгин улсин ик зунь болад, ондан (хажуднь бөөсн) орн-нутгин улсин баһ хүвнь болад, баһ үндстнд тоолгдна. Тиим учрар хойр орн-нутгин йосна һазрин тус-соньрхлын төлө зүткэн болна, тернь меярклин болн эвдрлин экн болна. Тиим меяркл Европин туужд кесг дөкж ээмшгтэ юмна шалтг болла гиж темдглх кергтэ. Деед Комиссар һол оньган, түрүн болж, баһ үндстн орлцсн тиим йовдлд тусхана.

Баһ үндстн орлцсн меяркл хэрлцөнэ учринь шинжлж, Деед Комиссар эн төрмүд халһһнд кенэ чигн үлмэд уга, тустан бөөдг, доталж һазалж йилһдго нөкцх саната күн болж арһлна. Деед Комиссар шүүлһнэ бүрдәмж эс болсар, цуг орн-нутгуд зөвшөрсн оln-улсин диг олзлад, терүгэр эврәннь шинжлтин болн селвгч зааврин сүүр кенэ. Цуг орн-нутгуд зөвшөрлсн даалһлтс бөөнэ, теднэ негнь 1990-гч жилд шиидж бичгдсн Кү кемжәллһнэ Цуулһна Копенгагин Бэрмт Бичг. Түүнэ IV әңгднь баһ үндстнэ төлө авсн даалһлтс нәрн кевәр бичәтө бөөнэ. Түүн деер ЕЭНБ-ин цуг орн-нутгуд күүнэ зөвин, түүн дотр баһ үндстнэ зөвин даалһлтсар НҮБ-лө залһлдата, ЕЭНБ-ин орн-нутгуд

Европин Хүүвин диглэ бас залһлдата.

Тавн жилдэн шунмна кевэр көдлж, Деед Комиссар эврәннь оньган өгөд шинжлсн зөрм төр-нутгудт бөөж-бөөжөһөд һарад бөөдг зүткэтө төрмүдиг йилһж чадв. Тиим нег төр - баһ үндстнэ келнэ зөв, эврэ болн нурһна кергт келэн олзлх зөв. Күүнэ зөвин оln-улсин бичгүд эн зөвиг кесг зүсн төрөр заана. Негдвэр, келн - күн болһна өвөрцлө залһлдата эврэ бийиннь төр. Хойрдвар, келн - зөрм йовдлд нурһна чинртө, нурһна кецин арһ болна. Кел олзллһн төр-нутгин оln-зүсн үүлин өнглө залһлдата. Күүнд зөв өгдг, зөвин дааврта демократическ төр-нутгт тиим йилһврин нөкцл өглһн улс-төрин болн зөвин зүүһин чинртө төр болна. Эн төрөр кергтө теңшөрлһ бөрж эс чадлһн угсатна меярклин экн болжана.

Төрүгинь ухалад, Деед Комиссар 1996-гч жилин зунар Угсатна хэрлцэнэ саңгиг баһ үндстн ямаран кевэр эврәннь келнэ зөвөн сөөнөр чик кевэр олзлхинь медтхэ гиж нертө оln-улсин шинжчнриг эрсмн. Үүнлө өдл урдк сурлһнла аштнь **Баһ үндстнэ сурһулин зөвмүдин Гааган селвгч зааврмуд болн Цөөлһгч бичг** белдгдв.¹ **Гааган селвгч зааврмуд** баһ үндстн кел олзлһна төриг сурһулин халхд орулсна учрар эн төриг шинжчнрин шинжлгдх төрин тоод орулшгоһар шиидгдв.

Баһ үндстнэ хэрлцэнэ саң - йосна һазрин биш бүрдэц, 1993-гч жилд Деед Комиссарин үүлд шишлң дөң болхин төлө бүрдөгдсмн. Кесг зүсн төрмүдин тускар шинжчнрин кесг чинртө селвлцэн эн саңгин нилчөр болсмн, тедн заагт хойр дөкж Ослод, нег дөкж Гаагад. Селвлцэнд орлцсн шинжчнрин тоод баһ үндстнэ өмдрлин бөөдлинь болн эдлвринь сөөнөр меддг оln-улсин зөвин мергжлтд, кел шинжлөчнр, харсачнр болн улс-төрин мергжлтд билэ. Шинжөчнрин тоод бөөснь:

Профессор Гудмундур Альфредссон, хойр директорин негнь, Рауль Валленбергин күрэлң (Швец); профессор Асбьерн Эйде, ах көдлөч, Күүнэ зөвин Норвегин күрэлң (Норвегь); зерг Анжелита Каменска, номин ах көдлөч, Күүнэ зөвин болн угсатна шинжллтин Латвин Цутхлң (Латвь); зерг Доналл О'Риагэйн, Генеральн сеглөтр, баһ олзлгддг келмүдин Европин бюро (Ирландь); зерг Беата Слидал, селвгч, седклэн медүллһнэ зөвин нөкцдг Норвегин Форум (Норвег); доктор Мигель Струбелл, директор, каталонск социолингвистикин Күрэлң, Каталонь провинц (Испань); профессор Георги Сцепе, Яноша Панониусан университетин келнэ зүүһин дацң (Венгрь); профессор Патрик Торнберри, юридическ

¹ Баһ үндстнэ сурһулин зөвмүдин туск Гаагин селвгч заавр болн Цөөлһгч бичг (1996, октябрь) кесг келэр бичсн баһ үндстнэ Деед Комиссарин өргөд бөөнө.

факультет, Килин Ик сурһуль (Великобритань); доктор Фернанд де Вареннес, Күүнэ зөвмүдин болн угсатна эвдрлиг келһшго үүлин Азиатск-тихоокеанск цутхлңгин директор (Австраль); профессор Бруно де Витте, юридическ дацң, Маастрихтын ик сурһуль (Нидерланд); зерг Жан-Мари Ворлинг, Бөөрн эльзасск-мозельск зөвин күрәлң (Франц).

Баһ үндстнэ зөвмүдин туск өдгә цагт бөөсн кемжә күүнэ зөвмүдин тоод ордгин учрар, эн мергжлтин селвг деер күүнэ цуг зөвмүдиг, тер дунд зөвөрн әдләр болн дорамжуллһнас сул бөөлһн, эврәннь седклән медүллһнэ зөв, дурн бөөхлә хург болн ассоциац хуралһн, нань чигн баһ үндстнэ цуг бөөсн зөвмүд болн эрк чөләсиг төр-нутгуд тевчх зөвтә гиж өгсн үгән бәрх кергтә гисн бодлһ һол ухан болж келгдлә.

Цуг әмтн әдл зөвтә болхла, күүнэ цуг зөвмүднә аштнә күүнә уха-седклинь төгслин өргжүлх зөвтә гиж келгдсмн. Иргнә нурһн ил болчкад, цуг бөөсн эврәннь иргдән негдүлх зөвтә, тедн дунд баһ үндстиг гиж бас келгдсмн. Дәкәд чигн күмн-әмтнә дамшлтын социальн халхин тускар келгдсмн, юңһад гихлә кел олзлһн - улсин хоорндк хәрлцән.

Аштнә һарсн баһ үндстнә келнә зөвмүдин туск Ослон селвгч зааврмудт Деед Комиссар орлцх йовдлд келнә халхин баһ үндстнэ зөвмүд гисн юмб гисн төр шинжлгдж, цөөлһгдж бөөнә. Терүн деер эн зөвмүд кергтә цагтан, сөөнәр хоорндан залһгдж олзлгддгар тәәлвр кегджәнә. Селвгч зааврмуд күүнә әмдрлд харһдг келнлә залһлдата төрмүдт нерәдсн әнгүдәр хувалһата. Үүнәс үлү тодрха, оln-улсин зөвмүдиг заасн селвгч зааврмудин цөөлһвр хамднә дахлдсн Цөөлһвр Бичгт бөөнә. Селвгч заавр болһн Цөөлһгч Бичгин ирлцңгү ормла умшгдх зөвтә гиж бодгджана.

Эн Селвгч зааврмуд баһ үндстнә келнә зөвмүдиг чик кевәр әмдрлд, түүнәс үлү нурһна кергт олзллһнд нилчән күргж, төр-нутгин улс-төриг болн загаг өргжүллһнд кергтә туслгч зәңгәр ханһах гисн ицл тәвгджәнә.

Эн Селвгч зааврмудт баһ үндстнә яһж келән олзлхин тускар келгджәнә, тиигв чигн эн Селвгч зааврмудин хураңһу болн теднә сүүр болсн оln-улсын бәрмт бичгүд ондан баһ улсин төрмүд халһһнд олзлж болжана. Дор өггджәх Селвгч зааврмуд зөвмүдин ик зууһинь цөөлһж медүлх зөвтә. Әдн ямр нег күүһин, эс гиж улсин ямр нег багин зөвинь хасхин төлә тогтагдсн биш.

**КЕЛНЭ ХАЛХИН
БАҢ ҮНДСТНЭ ЗӨВМҮДИН ТУСК
ОСЛОН СЕЛВГЧ ЗААВРМУД**

НЕРН

- 1) Баһ үндстнд эврәннь заңшалла болн келнэ зокалла ирлцнгү эврә келәрн өгсн нерән зүүх зөв бөөнө. Теднә нерд нутгин йосар зөвшөргдж төр-нутгин закана бүрдәмжсәр олзлгдх зөвтә.
- 2) Тиим кевәр баһ үндстнә улсар бүрдәгдсн сойлын хамцлмуд болн арһта бүрдәцслә әдл эзнә бүрдәцст бас эврәннь үндснә нер зүүх зөв бөөнө.
- 3) Баһ үндстн оларн бөөсн һазрт, теднә ик зууднь дурн бөөхлә, төр-нутгин йосна бүрдәмжс баһ үндстнә келәр уульнцин болн нань чигн бөөрн һазрин нердинь заах орм һарһж өгхин арһ хәәх зөвтә.

ШАЖН

- 4) Күн болһнд һанцарн эс гиж нань улсла хамдан бурхнд шүтж, эврәннь шажна үүл күцәсн цагт эврәннь дурта келәрн келх зөв өгх йоста.
- 5) Эн бөөсн төр-нутгт зарһин күчтә, иргин чинрлә залһлдата шажна заңшал-үүл болн йовдлин сертификат болн бәрмт бичгүд бас төрин келәр эс гиж төр-нутгин келмүдәр бичхинь төр-нутг некж чаджана. Иргин бөөдлин цаасинь төрин келәр эс гиж төр-нутгин келмүдәр шажна йосна улс бичхинь төр-нутг некж чаджана.

НИИГМЛИН ӘМДРЛ БОЛН ТӨР-НУТГИН БИШ БҮРДӘЦС

- 6) Цуг улст, тедн дунд баһ үндстнд эврәннь төр-нутгин биш бүрдәцс, хамцлмуд болн тогтацс бүрдәж, тедниг һардх зөв бөөнө. Эн бүрдәцс эврә дурарн ямаран болвчн кел олзлж чаджана. Келин учрар эн бүрдәцсиг төр-нутг дорамжулх зөв уга, шаңһан, оһ-улсын болн эзнә һазрас мөңг хәәлһнә зөвинь йосн угаһар кемжәлх зөв уга.
- 7) Төр-нутг оһн-зүсн үүлдвриг, тедн дунд социальн, сойлын, тәмрин халхар сән дөң күргдг болхла, тер һарһсн цуг мөңгнәсн баһ үндстн күцәсн иим үүлдврмүдт кергтә зөв хүвнь өгх зөвтә. Баһ үндстнә эврә келәр күцәгджәх тиим үүлдврмүдт төр-нутгин

шаңһан нөкцлт дорамжуллһ угаһар кегдх зөвтә.

ЗӘНГЛЛҢНӘ ЭВ-АРҢС

- 8) Баһ үндстнд эврәннь келәр эврә зәңгллһнә эв-арҢс бүрдәж дөңнх зөв бәәнә. Зәңгллһнә эв-арҢсин төр-нутгин заллһн зөв кевәр, дорамжуллһ угаһар кегдх зөвтә, баһ үндстнә зөв эдллһиг хасхин төлә олзлгдх зөв уга.
- 9) Баһ үндстнд эврәннь келәр келдг, нурһна шаңһа мөңгәр теткгддг зәңгллһнә эв-арҢсин зәңгллһнә цаг күртх зөвтә. Үндснә, нутгин болн бәәрин девснд баһ үндстнә келәр зәңһллһнә цагин кемжәнь цуг улсин тоола, нег һазрт кедү күн бәәснә тоола, теднә бәәдллә болн олн-зүсн төрмүдлә ирлцх зөвтә.
- 10) Баһ үндстнә келәр келгджәх нурһна болн эзнә зәңгллһнә эв-арҢсин үлмә уга бәәдлһнь сәкгдх зөвтә. Көтлврмүдин аһулһинь болн темцлһинь шинжлжәх нурһна зәңгллһнә эв-арҢсин самурдлһин хүүвмүд үлмә уга, тустан бәәдг болх зөвтә, эврәннь көдлмштән тустан бәәдг баһ үндстнә улсиг эврәннь тоодан орулх зөвтә.
- 11) Һазадын орна зәңгллһнә эв-арҢст күртлһн кемжәлгдх зөв уга. Зәңгллһнә эв-арҢст иим күртлһнә учрар баһ үндстнә бәәсн һазртнь өггдсн төр-нутгар шаңһалгддг зәңгллһнә эв-арҢсин зәңгллһнә цагнь хасгдх зөв уга.

ЭД ЗАСГИН ӘМДРЛ

- 12) Цуг әмтнд, тедн дунд баһ үндстнд, эврә келәрн эзнә арһллт кех зөв бәәнә. Олн-әмтиг әс гиж әдләчнриг харслһна, арһта бүрдәц болн төр-нутгин йосна бүрдәмжсин хоорндк бәәсн хәрлцәнә мет нурһна тус-соньрхлин учрар төр-нутг төрин келиг әс гиж төр-нутгин келмүдиг немәд олзлхиг некж чаджана.

ЗАКРГЧ ЙОСН БОЛН НУРҢНА ЦЕРГЛЛТС

- 13) Нутгар болн олар бәәдг һазрарн баһ үндстн, дурн бәәхлә, нутгин әс гиж бәәрн йосна тогтацсас төрин келәр болн төр-нутгин келмүдәр чигн, эврә баһ үндстнә келәр чигн бичәтә иргин цаас болн сертификат авх зөв бәәх йоста. Нутгин болн бәәрн йосна тогтац иргин тоог баһ үндстнә келәр бас бичх зөвтә.

- 14) Баһ үндстн олар бөөсн нутгудт зәкрәч бүрдәмжстә хәрлцхләрн баһ үндстнд, теднә дурнь бөөхлә, эврәннь келәрн келх арһ бөөх зөвтә. Тер кевәр зәкрәч бүрдәмжс, арһ бөөхлә, баһ үндстнә келәр келдг нурһна церглтсәр теткх зөвтә. Түүнә төлә тедн шишлн нәәмәдлһнә болн дасхлһна улс-төриг бәрж, кәтлврмүдиг тогтах зөвтә.
- 15) Нутгудт болн оларн бөөдг һазртан нутгин болн төр-нутгин бөөрн бүрдәмжсин сунһгдсн гешүд болсн цагла баһ үндстн бүрдәмжсин үүл күцәхләрн эврәннь келәрн келхиг төр-нутг арһлх зөвтә.

ҮЛМӘ УГА ҮНДСТНӘ ТОГТАЦС

- 16) Баһ үндстн бөөдг тгр-нутгт бае үндстнә улс келин зөв эвдрв гиж тоолхла, зарһин арһ олзлсн деерән үлмә уга омбудсмен эс гиж күүнә зөвин комиссьлә әдл үндсн тогтацст күрхиг тгр-нутг иткүлх йоста.

ЗАРҲИН ЙОСН

- 17) Цуг әмтнд, тедн дунд баһ үндстнд, тедниг бәрснә, ямаран болвчн гемнснә учриг дарунь эврәннь келәрн соңсч медхин зөв бөөнә. Бийән харсхларн эврәннь келәрн келж, кергтә болхла, зарһин өмн, зарһ деер болн зарһин шиидврлә зөвшәрлго, эс згвшіргч цаас бичсн цагла орчулачар өңгәр дөңнүлх зөв бөөнә.
- 18) Нутгудт болн баһ үндстнә улс оларн бөөдг һазрт, дәкәд чигн баһ үндстнә улс тиим дуран медүлсн һазрт зарһин үүл күцәгдсн цагла эврәннь келәрн, кергтә болхла, орчулачар өңгәр дөңнүлж келх зөв бөөх йоста.
- 19) Нутгудт болн баһ үндстнә улс олар бөөсн һазрт, дәкәд чигн баһ үндстнә тиим дуран медүлсн сазрт цуг зарһин үүлиг баһ үндстнә кел олзлж күцәхд төр-нутг оныңан өгх зөвтә.

ТҮҮРМД СУУЛҲН

- 20) Цаажлһна тогтацин һардач болн нань чигн түүнә кәдләчнр суусн улсин ик зууһин келинь медж келх зөвтә эс гиж теднә меддг келәр келх зөвтә. Кел меддг улсиг кәдлмшт орулх эс гиж кәдләчнрт кел дасхх кәтлвр эн күцлиг күцхд дөң болх зөвтә. Кергтә болхла орчулачин дөң олзлгдх зөвтә.

21) Баһ үндстнә улс бәргдсн цагт суусн улсла болн нань чигн улсла дурта келәри күүндж чаджана. Арһ бәәхлә, баһ үндстнә улс зарһин йос эвдлго эврәннь келәри хоорндан күүндж, бичхиг йосн арһлх зөвтә. Бәргдсн эс гиж суусн күн эврәннь йирин бәәдг һазрасн, герәсн өөрхн бәәх зөвтә.

**КЕЛНЭ ХАЛХИН
БАҢ ҮНДСТНЭ ЗӨВМҮДИН ТУСК
ОСЛОН СЕЛВГЧ ЗААВРМУДИН
ЦЭЭЛҮГЧ БИЧГ**

ОРШЛ

Күүнэ зөвмүдин цуг улсин зарлтын 1-гч йоснд күүнэ зөвин цуг кемжэсин сүүр болсн күн болһнд седклднь бөөдг омгин тускар келгджэнэ. **Зарлтын** 1-гч йосн: “Цуг улс эврәннь омгарн болн зөвмүдэрн нег-негнлэрн цацу болн сул төрсмн” гиж келжэнэ. Эн йосн ик чинртэ йосн. Эн йосн күүнэ йирин зөвмүдин тускар келин бөөж баһ үндстнэ келнэ зөвиг медүлжэнэ. Омгарн болн зөвмүдэрн цацу гисн - күн төрлтэ өмтн болһниг өвэрцинь күндлж тевчлһн гисн юмн. Келин болхла күүнэ чинртэ гисн өвэрцмүдин негнь. Тиим учрар күүнэ омг тевчлһн - күүнэ өвэрциг, түүнэ тоод күүнэ келиг тевчлһн гисн юмн.

Тегэд чигн **Иргдин болн улс-төрин зөвмүдин туск олин-улсин бооцан бичг** эн туст ик чинр зүүжэнэ. **Бооцан бичгин** 2-гч йоснд төр-нутгудин һазрт, теднэ зарһин йосна үлмэд бөөсн улсин “йилһл уга ямаран, үлгүрлэд... келнэ” халхар ггсн зөвмүдиг тевчхин неквр тгр-нутгудт келгджэнэ. **Бооцан бичгин** 19-гч йосн седклэн медүлхин згвин тускар келгджэнэ. Эн йосн кил һатцас чигн ямаран болвчн зэңгс авх эс гиж өгх зөв бөөхиг, түүн деер эврәннь дурта эв-арһ эс гиж кел олзлх зөв бөөхиг, иткүлжэнэ. Зэңг авхд болн тархахд кесг улсин күчн кергтөһинь бас медүлжэнэ. Эн йоснла **Бооцан бичгин** амрльңһу хургуд болн хамцас сул бөөлһниг иткүлжэх 21-гч болн 22-гч хойр йосн сөөхн ирлцжэнэ.

Төр кевэр **Күүнэ зөвмүдиг болн һоллгч зөв - дуриг харслһна туск Европин зөвчлһ бичгин** 10-гч йоснд келгдсн седкл медүллһнэ зөв эн конвенцин 14-гч йоснд бичгдсэр “ямаран чигн, үлгүрлэд... келнэ, дорамжуллһ угаһар олзлгдх” йоста. **Күүнэ зөвин цуг улсин зарлтин болн Күүнэ зөвмүдиг болн һоллгч зөв-дуриг харслһна туск Европин зөвчлһ бичгин** зааж, Европин Хүүвд зөвшөрж авгдсн **Седклэн медүллһнэ зөвин болн зэңглһнэ зарлт** иигж медүлжэнэ: “седклэн медүллһнэ болн зэңг авлһна зөвмүд күн болһниг нурһна, эд-засгин йосна, сойлын болн улс-төрин халхар өргжүлх кергтэ юмн. Түүнэс даву социальн болн сойлын багмудын, үндснэ болн олин-улсин ниицэдин өргжүлһнд кергтэ юмн.” Тегэд чигн эн туст **Күүнэ зөвмүдиг болн һоллгч зөв - дуриг харслһна туск Европин зөвчлһ бичгин** 11-гч йоснд иткүлгдсн амрльңһу хургудын зөв дурн болн хамцасин зөв-дурн ик чинр зүүжэнэ.

Европд аэмшг уга бөөлһнэ болн нөкцлтин бүрдэцлэ ирлцж (ЕИНБ), **Кү кемжөлһнэ Цуулһна Копенгагин селвлцэнэ бэрмт бичгин 9.1-9.3-гч** ормд келж медүллһнэ, хургудин, хамцасин зөв дурна еол санан дараеар бичэтэ.

Шин Европин Парижин Хартъд ЕЭНБ-ин орлцач төр-нутгудын болн йосна һазрин толһачнр “күн болһнд дорамжуллһ уга седклін медүллһнэ, хамцасин болн амрльнһу хургудин зөв-дурна зөв бөөнэ гиж келжэнэ”.

Иргдин болн улс-төрин туск оln-улсин бооцан бичгин 27-гч йосн - баһ үндстнэ келнэ зөвлэ залһлдата дөкөд нег чинртэ һол йосн. Эн йосн “баһ үндстнэ эврәннь келэрин хоорндан келх зөвиг боож болшго” гиж медүлжэнэ.

Үндсэри эс гиж угсарн, шажарн болн келэри баһ улсин зөвмүдин туск НҮБ-ин зарлтин 2 (1) йосн баһ үндстн “эврәннь келэн эврэ болн нурһна әмдрлд, зөв-дурарн тодхр угаһар, дорамжуллһ угаһар олзлх” зөвиг бас тиим кевэр медүлжэнэ. **Европин Хүүв зөвшәрж авсн баһ үндстиг харслһна туск кемжөтэ зөвчллһ бичгин 10 (1)-гч** йосн “дурарн тодхр угаһар амн үгд болн бичгт эврэ болн нурһна әмдрлд эврэ баһ улсин келэн олзлх” баһ үндстнэ зөвиг төр-нутгуд зөвшәрх гиж темдглжэнэ.

Бэрмт бичгүд баһ үндстнэ келн эврэ болн нурһна әмдрлд олзллһна тускар бичсн болвчн, эн бэрмт бичгүд “нурһна” әмдрл “эврэ” әмдрл хойриг икәр зөрүлдүлж бөөхш. Эдн зәрмдөн нег-негнлөһөн тусцхана. Үлгүрлэд, нежэдәр эс гиж кесг улс хамдан эзнэ зәнгллһнэ эв-арһс эс гиж сурһуль секхәр седнэ. Эзн күүнэ үүл гиж эклсн юмн цааранднь нурһна ик кергт тохрад, оln әмтиг соньмсулна. Тиим соньмсулһн нурһна кергин шиидврин экн болж чаджана.

Баһ үндстнэ келиг “эврэ болн нурһна әмдрлд” баһ үндстәр олзллһиг сурһулиг заалго шинжлж болшго. Баһ үндстнэ келнэ туск сурһулин төрмүд Гааган селвгч зааврмудт нәри кевәр шинжлгдсн бөөнэ. Эн Гааган селвгч зааврмуд ЕЭНБ-ин баһ үндстнэ үүлин Деед Комиссарт дөнггч Угсатна хоорндк хәрлцөнэ саң күүнэ болн сурһулин оln-улсин зөвмүдин шинжчнрлэ хамдан тогтасн баһ үндстнэ сурһулин зөвмүдт нерәдгджэнэ. Баһ үндстнэ өвәрцинь медүлжәх, өргжүлжәх зөвмүдин туск оln-улсин бэрмт бичгүдиг сөөнәр цөөлһхин төлэ эн Гааган селвгч зааврмуд тогтагдсмн.

Күүнэ зөвмүдин туск оln-улсин бөрмт бичгүд күүнэ зөвмүд цуг улст әдл болх зөвтәһинь, дорамжуллһ угаһар әдләр олзлгдх зөвтәһинь медүлжәнә. Болв зөвмүдин ик зунь зах уга ик биш. Зәрм зөвмүдин олзллһинь төр-нутгуд боодгнь орта гиж бөрмт бичгүд зәрм тиим йовдлмудиг медүлжәнә. Күүнә әмнд, талдан улсин зөвмүдтнь болн зөв-дурнднь, эс гиж демократическ нурһна заңшалд болн оlnа амулд, үндстн әәмшг уга бәәлһнд, оln әмтн тежәлтә бәәлһнд харшлх йовдлмудт күүнә зөвмүдин оln-улсин зөвәр зөвшәргдсн хаслһкеж болжана. Зөв-дурна хаслһн күүнә зөвмүдин зөвин номд кемжәлгдж цәәлһгдх йоста.

Ослон селвгч зааврмудт тогтаж келгдсн эврә болн нурһна әмдрлд эврәннь келәрн келх баһ үндстнә зөвиг ик нурһна әмдрлд күцц орлцн бәәж әдлх йоста гиж үзх кергтә. Селвгч зааврмуд онц, тустан бәәхиг биш эврәннь баһ үндстнә Селвгч зааврмуд баһ үндстнд ик нутгин әмдрлд цуг улсла әдл орлцхин арһ өгч, эврәннь келән болн сойлан өргжүлхинь иткүлж бәәхин селвг өгчәнә. Төрин кел сәәнәр медлго ик нутгин әмдрлд орлцх арһ уга болх. Сурһулин зөв өгчәх болн сурһулиг эрк биш төр-нутг дасултха гисн **Әд засгин, ниигмин болн сойлын зөвмүдин туск оln-улсин бооцан бичгин** 13-гч болн 14-гч йоснд болн **Күүкдин зөвмүдин туск зөвчллһ бичгин** 28-гч болн 29-гч йоснд тиим сурһулин тускар келгджәнә. **Баһ үндстиг харслһна туск кемжәтә зөвчллһ бичгин** 14(3) йосн баһ үндстиг эврәннь келнд даслһн “төрин келиг даслһнд эс гиж төрин келәр сурһулян сурлһнд харш болх зөв уга” гиж медүлжәнә.

НЕРН

- 1) **Баһ үндстиг харслһна туск кемжәтә зөвчллһ бичгин** 11-гч йосн баһ үндстнә эврә келәр нер усан, өвк эцкин нер-ус эврә келәрн зүүх зөв өгчәнә. Күн болһнд чинртә эн зөвиг орн-нутг болһн эврәннь онц авьясарн олзлх йоста. Үлгүрлхд, орн-нутгин йоснбаһ үндстнә нермүдиг соңсгдсн кевәрнь таңһчин бичгәр бичхнь орта. Бичхләрн, эрк биш баһ үндстнә заңшалла болн теднә келнә зокалла ирлцүлх кергтә. Келнлә болн күн болһна өвәрцлә залһлдата эн һол зөв бәәсн учрар, эврәннь дурарн биш, нутгин йосн заксар эврәннь эс гиж уң тохминнь нерән сольсн зәрм улст мөңгән һарһлго нерән хәрү авч чадх зөв бәәх йоста.
- 2) “Оlnа дунд” бәәх баһ үндстнә улсин өвәрцин нег чинртә хүвнь - күүнә нерн болн юмна нерн. **Сүзгәрн, үндсәрн болн угсарн, келәрн баһ улсин зөвмүдин туск НҮБ-ин зарлгин** 2 (1)-гч йосн “баһ үндстн эврә болн оlnа әмдрлд тодхр уга, йилһгдл уга олзлж

эврэ келэрн келх” зөвиг медүлжэнэ. **Баһ үндстиг харслһна туск кемжэтэ зөвчллһ бичгин 10 (1)-гч** йосн баһ үндстн “эврэ келэрн келж, бичж, келэн эврэ болн олна әмдрлд тодрха угаһар келэн олзлх” зөвиг орн-нутгуд зөвшөрх зөвтө гисиг медүлжэнэ. **Иргдин болн улс-төрин зөвмүдин туск оln-улсин бооцан бичгин 27-гч** йосн “баһ үндстн хоорндан эврэ келэрн келх зөвиг боож болшгог” медүлжэнэ. Күн болһнд эврэ келэн олна әмдрлд тодхр, йилһвр угаһар нань улсла олзлх зөв бөөһэд, баһ үндстнә бүрдөгдсн, һардгдсн тогтацс, хамцан, бүрдәцс әс гиж арһта бүрдәцст бас эврэ келэрн нер өгх зөв бөөнә. Тиим нериг төр-нутгин йосна бүрдәмжс зөвшөрх зөвтә, неринь келнәннь йосла болн заңшалла ирлцүлж дуудх зөвтә.

- 3) **Кемжэтэ зөвчллһ бичгин 11(3)** йосн “баһ үндстн кезәнәс нааран олар бөөсн һазрт уульцин, бөөрн һазрин болн нань чигн кезәнәс нааран келәд дассн нердинь, тер улсин дурнь бөөхлә, әмтн үздг һазрт теднә келәр бас бичж медүлхин арһ олх зөвтә. Иим кезәнк туульд орсн нердинь йоста биш гиж тоолад, авлго бөөхлә, теднә туужинь хажилһэд, оln келн-улст урсах санан һарч ирх, түүгәрн өвөрцинь уга кех әәмшгтә йовдл чигн болад бөөх.

ШАЖН

- 4) **Иргдин болн улс-төрин зөвмүдин туск оln-улсин бооцан бичгин 27-гч** йосн “үндсәрн, шажарн, келэрн баһ улст бөөдг төр-нутгудт бае улсин эврә шажндан шүтх, эврә келэрн келх зөвиг боож болшго” гиж медүлжәнә. “Баһ келн-улс нежәдәр болн оларн эврәннь зөвән наадк улсас йилһгдл уга, дорамжуллһ уга олзлж чаджана гиж **Үндсәрн, шажарн, келэрн баһ улсин зөвин туск НҮБ-ин зарлтин 3 (1)** йоснд келгджәнә.

Сүзг, әмтнлә хамдан бурхнд шүтлһн–зәрм баһ үндстнә улст икәр керглгддг әмдрлин бөөдл. Эн учрар шажндан шүтх зах уга зөв кенд болвчн бөөнә гиж темдглх кергтә. Эн күүнә зөв **Иргдин болн улс-төрин зөвмүдин туск оln-улсин бооцан бичгин 18-гч** йосар, **Күүнә зөвмүдиг болн һоллгч зөв-дуриг харслһна туск Европин зөвчллһ бичгин 9(1)**йосар харсгджана. Болв эврәннь шажан болн үзлән медүллһн, оln улс хурдг һазрт мөргүл келһн бас кемжәтә. Түүнә тускар йоснд немгдж бичсн бөөнә. Нутгин оln улс төвкнүн бөөлһнә, теднә менд-әрүлин, шагшавдын төлә болн күүнә зөв, зөв-дуринь харслһна төлә эн кемжәсиг йослж болжана. Эн кемжәс цецн тоолврла болн төвгдсн күсллә ирлцнүг болх зөвтә. Төр-нутг зөвин кемжәсиг баһ үндстнә седклин, келнә,

сойлын зүтклһиг дархин төлө олзлх зөв уга.

Баһ үндстнө улсин заагт шажнд шүтлһн кел, сойлын өвөрциг хадһлһнла холвата. Шажна бүрдэцс бүрдэхин болн олна ил мөргүл кехин зөвмүдлө әдл тер мөргүлд баһ үндстн эврә келәрн келх зөв бәәнә. Тиим учрар төр-нутг олна ил мөргүлиг болн тер мөргүл деер олзлх хуучн мөргүлин келиг эс гиж баһ үндстнө төрскн келиг буруһар кемжәлх зөв уга.

- 5) Хүрмд эс гиж кү оршалһнд күцәдг шажна үүл орн-нутг дунд иргин бәәдл медүлжәх, йосар батлгдсн нутгин иргин үүл гиж тоолж болжана. Тер цагт олна тус-соньрл тоод авгдх зөвтә. Йосна улсин ухан-тоолвр күүнә зөв олзлхиг уурулх йосн уга. Тегәд чигн терүгинь тоод авад, төр-нутгин йосна бүрдәмжс сүзгтиг эврә келәр келхинь кемжәлх зөв уга. Сүзгтнә баһ улс даажәх ямаран чигн закргч үүлд эн делгрх зөвтә. Закргч үүлнь иргүдин үүллә чигн харһлдад бәәх. Болв төр-нутг сүзгтнәс иргүдин йосна медлин үүл күцәхиг, тиигчкәд йосна кергиг күцәхин төлө таһчин келәр келхиг некж чаджана.

НИИЦӘНӘ ӘМДРЛ БОЛН ШАҢҢА БИШ БҮРДӘЦС

- 6) Баһ үндстнә хамт әмдрл оln-зүсн үүлд болн оln халхар юм күцәх сананд тохрна гиж оln-улсин бәрмт бичгүд цәәлһж бәәнә. Тедн дунд эврәннь бае биш орман шаңга биш бүрдәцс, хамцас болн тогтацс эзлнә. Теднә өвөрцин өргжлтд туста болн орн-нутг дотран иргдин нурһиг өргжүллһнд дөңгч гиж тедн тоолгдна.

Иргдин болн улс-төрин зөвмүдин туск оln-улсин бооцан бичгин 21-гч болн 22-гч йосн **Күүнә зөвмүдиг болн һол зөв-дуриг харслһна туск Европин зөвчллһ бичгин** 11-гч йосн амрльңһу хургт орлцлһна болн хамцасин зөв-дурин зөвмүдиг даажана. Эврәннь улсла хамдан үүлән күцәх зөв - эврә шаңһа биш бүрдәцс, хамцас болн тогтацс бүрдәһәд, тедниг һардх зөв – ил демократическ нурһна темдг эн. **Зөвчллһ бичгин** 27-гч йосн “баһ үндстн хоорндан хамдан эврә келәрн келхиг боож болшгог” медүлжәнә. Тиим учрар төр-нутгин йосна бүрдәмжс “хамдан үүл күцәжәх” бүрдәцсин дотр-дундын кергт орлцх зөв уга, оln-улсин зөвин кемжәһәс нань кемжә кех зөв уга. **Баһ үндстиг харслһна туск кемжәтә зөвчллһ бичгин** 17-гч йосн “баһ үндстнә шаңһа биш бүрдәцсин үүлд эврә болн оln-улсин девснд орлцх зөвиг боолһшгог” орн-нутгудт даалһжана.

“Эн **Зөвчлэл бичгт** зөвшөргдсн ямаран болвчн, үлгүрлэд, келнэ зөвмүдиг төр-нутг болн теднэ назрт болн түүнэ зархин үлмэд бөөсн улстан өгтхэ” гиж **Иргдин болн улс-төрин оln-улсин бооцан бичгин** 2(1)-гч йосн төр-нутгудт даалһжана. Тиим учрар нутгин йосн шаңһа биш бүрдэцсиг келнэ шалтгар дорамжлулж, келнэ халхар учр уга неквр кех зөв уга. Тиигв чигн төр-нутгин йосна бүрдэмжс тиим бүрдэцс, хамцас болн тогтацс оln өмтнэ тус-соньрхлын төлө дотр-дундын зархин йоснла таархиг некж чаджана. Нутгин төр-нутгин бүрдэмжс керг хамдан күцэхлэ төрин келэр тедниг келүлж чаджана.

Баһ үндстнд бийән теткхин төлө эзнэ мөңг болн нань чигн дөн хөөж, үндснэ зархин йоснла ирлцүлж шаңһа дем сурж чадх эврэ сурһулин, сойлын, шажна тогтацс, бүрдэцс болн хамцас бүрдэж, тедниг дөннх зөв бөөнэ. Нутгин йосн тер бүрдэцст шаңһа, һазадын оln-улсын һазрас, эзнэ мөңг бийдән хөөлһнд саалтг болх зөв уга гиж Копенгагин бэрмт бичгин 32. 2-гч зүүл медүлжәнэ.

- 7) Шаңһа биш бүрдэцсиг ниигмин, сойлын, тэмрин халхар шаңһа мөңгэр тетклһнд әдл зөвтән болн дорамжуллһ уган зарчим төр-нутгин йосна бүрдэмжс бөөрн назрт үндснэ келэр күцөгджәх үүлд шаңһа мөңгнәс кергтә хувинь һарһх зөвтәһинь некжәнэ. **Иргдин болн улс-төрин зөвмүдин туск оln-улсин бооцан бичгин** 2

(1)-гч йосн күүнлэ күүндхлэ келнь һазалгдж йилгдх зөв уга гиж медүлэд, 2 (2)-гч йоснд төр-нутгуд “**Бооцан бичгт** зөвшөргдсн зөвмүдиг өгхин төлөд кергтә йос тогтах арһ хөөх зөвтә” гиж келгджәнэ. **Зүстә улсиг дорамжуллһиг уга келлһнэ туск оln-улсин зөвчлэл бичгин** 2(2)-гч йосн (йиллһнд, көөж һарһлһнд, кемжәлһнд эс гиж зүсәр, күүнә өңгәр, уң-тохмар, үндсәр доталлһнд нерәдсн) орлцач орн-нутгуд кергтә цагт социальн, әд засгин, сойлын нань чигн халхар нег зүстә улсиг өргжүлхин болн харсхин төлө, зөвмүдинь болн чөләһинь төгс болн әдләр олзлулхин төлө шишлң болн тодрха шиидвр һарһтха гижәнэ.

Келн - деер заасн **Бооцан бичгәр** сәкгджәх үндсиг медүлжәх юмн, тегәд чигн баһ үндстдт бас «шишлң болн тодрха» шиидврт зөв бөөнэ.

Европин девснд **Копенгагин бэрмт бичгин** 31-гч зүүл “орн-нутгуд кергтә цагт баһ үндстнд нань иргүдлә әдл зөв болн зөв-дур өгх төгс шишлң шиидвр һарһх” гиж заажана. **Баһ үндстиг харслһна туск кемжәтә зөвчлэл бичгин** 4-гч йосна 2-гч зүүл орлцач орн-нутгудиг “кергтә цагт баһ үндстн әд засгин, ниигмин, улс-төрин,

сойлын халхар нутгин икнк улсла йосн кевэр эдл, нег зөвтө болхинь арһлтха” гижэнэ; заасн йосна 3-гч зүүл “2-гч зүүллэ ирлцүлж кесн тиим арһ дорамжуллһн гиж тоолгдх зөв уга” цааранднь тодрхалж медүлжэнэ. Түүн деер **Нутгин болн баһ үндстнэ келмүдин туск Европин Хартин 7(2)-гч** йосн “нутгин болн баһ үндстнэ келмүдин төлө, тедн наадк улсла зөвөрн эдл болтха гиж, наадк улс теднэ онц йовдлинь медэд, зөвднь ортха гиж кесн арһс нутгин икнк улсиг дорамжуллһн биш” гиж тоолтха гижэнэ. Тегэд чигн төр-нутгин йосна бурдэцс баһ үндстн күцэх үүлд, тедн дунд социальн, сойлын болн тэмрин халхин үүлд шаңһа мөңгнэс зөвтө хүвинь өгх йоста. Тетквр, төр-нутгин демнлһ, алвнас сулдхлһ - тиим кевэр дөңлһ кеж болжана.

ЗЭҢГЛЛҢНЭ ЭВ-АРҢС

- 8) **Иргүдин болн улс-төрин зөвмүдин туск олн-улсин бооцан бичгин** 19-гч йосн эврэ тоолврин зөв болн тоолврэн эмтнд медүллһнэ зөв иткүлэд, демократическ нурһнд зэңглһнэ эв-арһсин нилчин болн ормин туск селвгч зааврмудин экн болна. 19 (1)-гч йосн “күн болһнд эврэ тоолврин зөв бөөнэ” гисиг медүлжэнэ, 19 (2)-гч йосн болхла күн болһниг “килиг чигн давж, амн угэр, бичгэр, барар барлата кевэр нань чигн эврәннь арһар сана эс гиж зэңг хээх, авх, өгх” зөв-дурн бөөнэ гиж иткүлжэнэ. **Күүнэ зөвмүдиг болн һоллгч зөв-дуриг харслһна туск Европин зөвчллһ бичгин** 10-гч йосн санаһан медүллһнэ зөв бөөнэ гиж бас тиим кевэр иткүлжэнэ. Европин Хүүвин орлцач орн-нутгуд **Санаһан медүллһнэ зөвин болн зэңглһнэ зарлтын** 1-гч йоснд “демократическ болн плюралистическ нурһна һоллгч элемент болсн зэңглһнэ болн санаһан медүллһнэ зөвин зарчмиг эрк-биш күцэхиг” давтв. Төр-нутгуд эн бэрмт бичгт “зэңглһнэ болн зэңглһнэ эв-арһсин һазрт кенэ болвчн ямаран болвчн сана седкл медүлдг олн-зүсн үлмэ уга тустан бөөдг эв-арһсиг көдлүлхиг” медүлв.

Баһ үндстиг харслһна туск кемжэтэ зөвчллһ бичгин 9(1)-гч йосн баһ үндстн “эврэ тоолврта болж чаджана, ямаран болвчн зэңг болн сана-седкл баһ үндстнэ келэр килин һатцас чигн төр-нутгин йосна бүрдэмжин талас тодхра угаһар авч чаджана” гиж тодрхаһар медүлжэнэ. Эн йосн төр-нутгудиг “эврәннь зарһин йос дахж, баһ үндстниг зэңглһнэ эв-арһст күртүлж, бичэ дорамжултн” гижэнэ. **Кемжэтэ зөвчллһ бичгин** 9(3)-гч йосн төр-нутгуд “баһ үндстн зэңглһнэ бар эв-арһсиг бүрдэлһнд болн олзллһнд бичэ

харшлтха” гисиг медулжэнэ. Эн йоснд “йосна радио- болн телезэнгллһнд (төр-нутгуд) арһарн баһ үндстнд бас эврәннь зэнгллһнэ эв-арһсиг бүрдэж олзлһна арһ өгтхэ” гиж некжэнэ. Баһ үндстнд “эврэ эзнэ сурһулин, сойлын болн шажна тогтацс, бүрдэцс, хамцасиг тогтах болн дөнх” зөвмүд бөөнэ гисн **Копенгагин бэрмт бичгин 32-гч** зүүлд зэнгллһнэ эв-арһсиг тогтана. Зэнгллһнэ эв-арһсин тускар энд сөөнөр тодрха эс келгдв чигн, кел, сойл, өвөрциг хэлэлһнд болн дөнлһнд эдн ик нилчөн күргнэ.

Эзнэ зэнгллһнэ эв-арһс тогтаж дөнж чадх баһ үндстнэ зөвнь алһтргч биш, тиим болвчн эн зөв зэнгллһнэ эв-арһсиг залһна олһулсин зөвөр болн төр-нутгин эврәннь йосна некврэр кемжөлһөтө. **Зөвчлһ бичгин 9(1)-гч** йоснд келгдсн **Кемжөтө зөвчлһ бичгин 9(2)-гч** йосн санаһан медуллһнэ зөв-дурн зөвшэрлһнэ цаас өгсн бүрдэцсин дорамжуллһ уга радио- болн телезэнгллһ, киноүүл келһнэ неквриг боох зөв уга гиж энүг цөөлһжэнэ. Залгч некврмүд кергтэ болн чик болхла, күүнэ зөвмүдиг буурулхд тедниг күн олзлж чадшго.

- 9) Шаһна мөнгөр теткдг зэнгллһнэ эв-арһст күртлһнэ төр санаһан медуллһнэ зөвлө бат залһлдата. **Кемжөтө зөвчлһ бичгин 9(1)-гч** йосн баһ үндстнэ санаһан медулх зөвд баһ үндстнэ келэр төр-нутгин йосна бүрдэмжин талас тодхр угаһар зэнг болн сана келлһнэ зөв орх йоста гижэнэ, “баһ үндстн зэнгллһнэ эв-арһст күртлһнэ халхар дорамжулгдх йосн уга” гиж давтж зарлжана. **Кемжөтө зөвчлһ бичгин 9(4)-гч** йосн “баһ үндстн зэнгллһнэ эв-арһст күртлһнд йоста кевөр хойр талас арһлх кергтэ” гижэнэ. Олһ тоота баһ үндстнд олна радио болн телезэнгллһнэ цагиг улсин тоола ирлцүлж кергтэ зөв цаг өггдх зөвтө.

Баһ үндстнд зэнгллһнэ цагинь тоолж өглһнләнһ һанцхн улсин то болн улсин нег һазрт нигт бөөлһн тоод авгдх зөв уга. Тооһарн баһ улст болхла, зэнгллһнэ цаг өглһнд сән, орута цаг болн эв-арһсинь өгх кергтэ, юнгад гихлэ түүн угаһар тооһарн баһ улс чик кевөр зэнгллһнэ эв-арһсиг олзлж чадшго.

Баһ үндстнэ зэнгллһнэ көтлврмүдт өггджэх цагин туск төр дорамжуллһ угаһар эвтөһөр халһх кергтэ. Баһ үндстнэ келэр кежөх көтлврмүдиг баһ үндстнэ улсин ик зууһинь үзж хэлэж авх зөвтө. Тегэд чигн төр-нутгин йосна бүрдэмжс эн программсиг баһ үндстнэ эвтө цагла үзүлх зөвтө.

10) Ил демократическ нурһнд зэңглһнэ эв-арһсин көтлврмүд төр-нутгин йосна бүрдәмжсин талас дегд шилтж шинжлгдх зөв уга. Эн халхар **Иргдин болн улс-төрин зөвмүдин оln-улсин бооцан бичгин 19-гч йоснд болн Күүнэ зөвмүдиг болн һоллгч зөв-дуриг харслһна туск Европин зөвчллһ бичгин 10-гч йоснд иткүлгдсн санаһан медүллһнэ зөв йир чинртэ. Төр-нутгин йосна бүрдәмжсин ямаран болвчн кемжөлһн **Бооцан бичгин 13(3)-гч йоснд келгдсн кемжөлһнлэ ирлцх зөвтэ. Эн йоснд кемжөлһн “зуг заканд келгдсн а) талдан улсин зөвиг болн сән неринь тевчхин төлэ; б) әәмшг угаһар үндст бөөлһнэ, оlnа диг-дарана, эрүл-мендин, шагшавдин төлэ” кегдх зөвтэ. Күүнэ зөвмүдиг болн һоллгч зөв-дуриг харслһна туск Европин зөвчллһ бичгин 10 (2)-гч йосн санаһан медүллһнэ зөвд төр-нутгин йосна бүрдәмжс орлцлхла терүнлэ әдл кемжөлжәнэ.****

Баһ үндстнэ улс эс гиж теднэ нерн деерәс бүрдәсн оlnа зэңглһнэ эв-арһсин көтлврмүд баһ үндстнэ күслинь медүлж, үлмә угад тоолгдж бөөхин төләд иткүллһнэ арһ кергтэ. Тегәд чигн баһ үндстнэ (эврәннь нерн деерәс үүл күцәжәх) улс көтлврмүдин самурдлһнд орлцсн болхла зэңглһнэ эв-арһсин үлмә уга бөөдлиг хадлхд, эврәннь улсин күцлинь күцәж йовхд нилчән күргх билэ.

Әдл бөөлһнэ болн дорамжуллһ һарһшгә зарчмла ирлцж төр-нутгин тогтацсин диг-даран бөөсн улсинь үзүлх зөвтэ. Оlnа зэңглһнэ эв-арһсин тускар бас тиигж келж болжана. **Кемжәтә зөвчллһ бичгин 15-гч йосн төр-нутгудиг “баһ үндстн сойлын, нурһна болн әдл-ахун әмдрлд, төр-нутгин үүлд орлцлһнд кергтә нөкцл өгтхә” гижәнэ. Көдлмшин болн эрдмин халхар дорамжуллһна туск күч-көлснә оln-улсин бүрдәцин 111-гч зөвчллһ бичгин 2-гч йосн төр-нутгудиг “ямаран болвчн дорамжуллһ уга кехин төлә көдлмш болн эрдмин халхар әдл арһ өгхин төлә шишлң үндстнә улс-төриг бүрдәтхә” гижәнэ. Дорамжуллһ угаһар баһ үндстниг зэңглһнэ эв-арһсин көдлмшт авхла, зэңглһнэ эв-арһсин чик зөвтә бөөдлинь медүлх.**

11) **Иргдин болн улс-төрин зөвмүдин туск оln-улсин бооцан бичгин 19 (2)-гч йоснла болн Баһ үндстиг харслһна туск кемжәтә зөвчллһ бичгин 9 (1)-гч йоснла болн дорамжуллһ эс һарһлһна зарчмла ирлцж, баһ үндстнә улс һазадын орн-нутгудин эс гиж төрл төр-нутгудин баһ үндстнә келәр келсн зэңглһнэ эв-арһст күртв чигн, эврәннь бөөсн төр-нутгиннь оlnд зэңглһнэ эв-арһст өггдсн көтлврин цаг баһрх зөв уга.**

Кил hatцac зэңгллһнэ сүлжэд болн зэңгллһнэ эв-арһст күртлһн – өдгэ цагт, техникин түргн девшлтин кемлэ чинрнь икджэх зэңг авлһна зөвин нег ик хувнь. Тегэд чигн сунһг зэңгллһнэ зөвшөрлтин цаасиг авлһнла, үлгүрлэд, төрл төр-нутгт бөөх телеүзгдлд эс гиж радиостанцд зөвшөрлтин цаасиг, баһ үндстн эврәннь дуран медүлсн болхла, төр-нутг эс өгх зөв уга. Эн зөв һанцхн зэңгллһнэ сүлжэд керглгджэх биш, баһ үндстнэ келэр электронн зэңгллһнд керглгджөнэ.

Олна девснд төр-нутгуд Европин Хүүвин орлщачнр “олн-улсин медмжд, нег-негнәннь үзл болн заңшалиг сөөнөр медж авлһнд, күүнэ уха-санаһинь тевчлһнд, нег-негнәннь сойлинь байжулһнд нилчөн орулж, зэңгллһнэ сул жисэг арһлхар” шиидсиг **Санаһан медүллһнэ болн зэңгллһнэ зөвин зарлтин** III-гч йосн медүлһнэ. Кил hatцac зэңгллһнэ эв-арһсин хэрлцәнлэ төр-нутгуд эврәннь улс-төрөн ирлцүлх зөвтэ.

ЭД ЗАСГИН ЭМДРЛ

12) Олн-улсин бөрмт бичгүд эдин засгин үүлин талк баһ үндстнэ зөвиг баһар заана. Тиигв чигн олн-улсин бөрмт бичгүд баһ үндстн эврэ болн нурһна эмдрлд, зөв-дурарн дорамжуллһ угаһар, амн үгэр болн бичгт, һанцарн болн талдан улсла эврәннь келән олзлх баһ үндстнэ зөвмүдиг заана. **Иргдин болн улс-төрин зөвмүдин туск олн-улсин бооцан бичгин 19 (2)-гч йосн болн Күүнэ зөвмүдиг болн һоллгч зөв-дуриг харслһна туск Европин зөвчллһ бичгин 10 (1)-гч йосн һанцхн сана-седклән, тоолвран талдан улст медүллһнэ зөв биш, эврәннь келән олзлж түүгән медүлхин зөв бөөнэ гиж иткүлжөнэ. Эн зөвмүд цугтан эдл болн дорамжуллһ уга бөөлһнэ зөвлэ хамдан баһ үндстнэ арһлачмудт эзнэ үүл күцэхлэрн дурта келән олзлх зөв өгчөнэ. Арһлач эврәннь үүлән сөөнөр, олзтаһар болн орутаһар күцэхин төлөд, күцэжэх үүллэ залһлдата улсла сән хэрлцэ кехин төлөд, эврәннь санаһан үнн кевэр бүтэхин төлөд түүнэ дурта келән олзлхиг боож болшго.**

Кемжэтэ зөвчллһ бичгин 11 (2)-гч йосн һаза өмтн умшдгар юмна нер, ямаран болвчн эзнэ зэңг эврэ келэрн бичж өлгж чадх баһ үндстнэ ямр чигн күүнд зөв бөөх йоста гижөнэ. “Эзнэ” гисн үг шаңһа биш гис чинртәһинь **Кемжэтэ зөвчллһ бичг медүлнэ. Тер учрар төр-нутг эзнэ үүл күцөлһнлэ дурта келән олзлһнд ямр биш кемжөлһ кех зөв уга.**

Тиигв чигн талдан улс зөв олзлхиг эс гиж нурһна бүрдөмжслө хэрлцхиг залжах эд засгин үүлд төрин нег кел эс гиж кесг кел олзлхиг төр-нутг некж чаджана. Эн **Иргдин болн улс-төрин зөвмүдин туск олн-улсин бооцан бичгин 19(3)-гч** йоснд болн **Күүнэ зөвмүдиг болн холлгч зөв-дуриг харслһна туск Европин зөвчллһ бичгин 10 (2)-гч** йоснд келгдсн санаһан медүллһнэ зөвиг кемжөлхин тоод оржана. Деер заагдсн бөрмт бичгүдт келгдсн зөрм кемжөлһ зэңглһнэ аһуд олзлхла, орта гиж санж болх, болв зэңглһнэ эв-арһ гиж баһ үндстнэ кел олзлһиг кемжөлхлө чик гиж тоолж болшго. Болв күүнэ зөвмүдиг болн зөв-дуриг харсч, төр-нутгин залтын бүрдөмжсин неквриг хасхларн, онц зааврар төрин келин олзлһиг немхин неквр чик гиж күцэх кергтө. Көдлжэх һазрин бөөдл болн түүг өөмшгтө йовдлас саглһнд, эдлөчнриг харслһнд, күч-көлснэ үүлд болдг хэрлцэнд, алв авлһнд, шангин өөлдхлд, эрүл-мендин болн көдлмш угаһин төр-нутгин даатхлд, көлгөр ачлһнд болн нань чигн йовдлд төрин кел немж олзлж болжана. Төр-нутгин нурһна тус-соньрхлын төлө олзлгджах баһ үндстнэ келин деер немж, өмтн умшдгар һаза юмна нер болн талдан зэңг бичлһнэ эзнэ үүлд төрин кел эс гиж нань төр-нутгин кесг кел олзлхинь төр-нутг **Баһ үндстиг харслһна туск кемжөтө зөвчллһ бичгин Цөөлһгч бичгин 60-гч** зүүлд тодрха келгдсөр некж чаджана. Ашлж келхлө, төр-нутг баһ үндстнэ кел олзлһиг боож чадшго, болв нурһна тус-соньрхлын төлө төрин кел немж олзлулж чаджана.

Төр-нутгин залвар нурһна йоста гисн тус-соньрхлла ирлсн кел олзлһна туск ямр болвчн неквр олн-улсын тус-соньрхлын кемжөлө зөв болх йоста. Неквр болһнд эврө кемжө бөөх зөвтө. Үлгүрлөд, көдлмш кедг һазрин бөөдлин халхар болн терүг зеткр йовдлас саглһна халхар нурһна тус-соньрхлын тускар келхлө, төр-нутг эзнэ арһта бүрдэц зеткрөс саглһна туск бичсн деерэн дөкөд төрин келөр бичхиг некж чаджана. Бас тер кевөр алв авдгин үүлин төр-нутгин чик залтын тус-соньрхлын тускар келхлө, төр-нутг закрлтын цаасиг төрин келөр бичж өгхинь некж чаджана. Төр-нутгин йосна бүрдөмжс кергтө цаас шинжлж хэлэхөр седхлө чинртө кергтө цуг цааснь төрин келөр бас бичөтө болх зөвтө. Эврө эзнэ арһта бүрдэцсин цааснь цугтан төрин келөр бичөтө болтха гигч неквр кегджэхш.. Болв кергтө цагт чик орчуллһна үүл эзнэ арһта бүрдэц эврэн даах зөвтө. **Баһ үндстнэ зөвмүдиг харслһна кемжөтө зөвчллһ бичгин 10 (2)-гч** йоснд келгдсн закргч бүрдөмжслө хэрлцхөрн эврө келөрн келх баһ үндстнэ улсин зөвиг харшлжахш.

ЗАКРЛТЫН БҮРДЭМЖС БОЛН ТӨР-НУТГИН ЦЕРГЛТС

13/14/

15) ЕӨНБ-ин орлцагч төр-нутгуд баг үндстнэ улсин өвөрцинь (тер тооднь теднэ келнь) һанцхн хадһлхин төлө биш, цааранднь өргжүлхин болн өмөрөн йовулхин төлө сэн нөкцл тогтаж арһлхвидн гисн нег-негндэн өгсн үгэрн залһлдата. Эн учрар **Копенгагин бэрмт бичгин 35-гч** зүүлд темдггдсн “төр-нутгин үүлд орлцх баг үндстнэ улсин зөвиг” тевчхвидн гисн даавр төр-нутгуд бийдэн авсмн. **Баг үндстиг харслһна туск Кемжөтө зөвчлһ бичгин 10 (2)-гч** йоснд төр-нутгудас “закрлтын бүрдэмжслэ хэрлцхлэрн баг үндстн эврәннь келэр келх арһ бөөх зөвтө” гисн тодрха неквр кегджәнө. **Копенгагин бэрмт бичгин 35-гч** зүүл “төр-нутгин улс-төрлө таарсн баг үндстнэ туужин болн теднэ бөөрн һазрин уршгла ирлцүлж, бөөрн болн таңһчин закрлт” бүрдөж баг үндстнэ улс төр-нутгин үүлд эврәннь келэрн келж орлцхд дөң болх арһ олж авхиг заажана. **Кемжөтө зөвчлһ бичгин 15-гч** йосн төр-нутгудиг “баг үндстнэ улсин сойлын, нурһна болн эд засгин әмдрлд, теднэ бөөдл-жирһлд нилчән күргжәх төр-нутгин үүлд йосндан орлцхин ” кергтә нөкцл кетн гижәнө. Эн йосн төр-нутгин йосна бүрдэмжсиг баг үндстнэ улст бөөрн йосла эврәннь келэрн күүндж чадх арһ, эврәннь келэр иргдин герч бичг болн хату цаас авх арһ өгтхә гижәнө. Әдл зөвтө бөөлһнө болн дорамжуллһ эс һарһлһна зарчмла ирлцж эн йосн бөөрн улс-төрин әмдрлд хоорндан күүндлһнө, иргдин болн төр-нутгин йосна бүрдэмжсин хоорндк хэрлцәнө болн төр-нутгин церглтсиг тетклһнө келн болхиг медүлжәнө.

Олн әмтиг теткжәх закрлтын тогтацст олн угсатн бөөхлө, дорамжуллһ уга, ил, күүнә зөвинь харсгч нурһиг үзүлжәх йовдл. Урд цагт бөөсн, өдгә цагт чигн харһдг дорамжуллһна ашиг зөрлцхин төлө **Көдлмшин болн эрдмин халхар дорамжуллһна туск олн-улсин күч-көлснә бүрдәцин 111-гч зөвчлһ бичгин 2-гч** йосн төр-нутгудас “ямр болвчн дорамжуллһиг уга келһнө төлө,көдлмш кехин болн эрдм авхин халхар әдл арһ өглһнө үндснө улс-төриг тогтахиг” некжәнө.

Һазртан бөөсн әмт тетклһнө төлө көтлврмүд болн церглтс бүрдөж үүлдхлэрн, деер темдггсн зарчмиг күндлдг төр-нутг баг

үндстнэ улсин сана-тоолвринь болн теднә тооһинь оныгтан авх зөвтө. Баг үндстнэ улст кергтә болхла, дөкөд чигн тооһарн олн болхла, алв өдгд баг үндстнэ улс эврәннь келэрн күүндж тетклһнд

күртхлэ зөв болх. Эн йовдл ик зунь күүнэ өмдрлиг деер кехд эрүүл-мендин болн ниигмин тетклһнд болна.

Закргч бүрдэмжс баһ үндстнэ улсла хэрлцхлэрн дорамжуллһ угаһар, цуг өмтнлэ өдл зөвинь күндлх зөвтө. Төр-нутгуд теднэ зарһин үлмэд бөөсн баһ үндстнэ нутгин улсин тоог тоодан авад зөвшөрх йоста. Төр-нутгуд баһ үндстнэ тооһинь дурарн чиклх арһ хээх зөв уга. **Кемжэтэ зөвчллһ бичгин** 16-гч йосн баһ үндстнэ улсин зөвмүдинь баһрулж, теднэ бөөсн һазртнь тооһинь дурарн сольж арһ төр-нутг хээх зөв уга. Йосн угаһар таалх, бөөсн һазраснь көөх, туух, зака угаһар һазриннь кил хажилһх, тоолад бичсн цаасинь сольх- эн цуг баһ үндстнэ тооһинь сольхар седсн арһ.

ҮЛМӨ УГА ҮНДСН ТОГТАЦС

- 16) Олн-улсин конвенцд болн декларацид эс гиж дотр – дундын зарһин йоснд батлгдсн зөвмүдиг олзлһна болн харслһна арһ төр-нутгин йосна бүрдэмжс өгхлэрн, тер төр-нутгт күүнэ зөв йосндан олзлгдх күүнд чинртэ болна. Баһ үндстнэ үлмө уга үндсн тогтацс зарһин йосна үүлин немлт болж түргн болн үнтэ биш эвтэ эв-арһар теткнэ.

Зүсэр дорамжуллһиг уга келһнэ зөвчллһ бичгиг заасн дорамжуллһин цөөлһлт һанцхн зүстин тускар келжэх цөөлһлт биш. **Зөвчллһ бичгин** 1-гч йосн зүстнэ дорамжуллһ “улс-төрин, эд засгин, ниигмин, сойлын нань чигн нурһна өмдрлд күүнэ зөвмүдиг болн һоллгч зөв-дуриг уга келһнэ эс гиж баһрулһна төлө күүнэ зүсэр, чирөһиннь өңгөр, уг-тохмар, үндсэр эс гиж угсаһар ямаран болвчн йилһл, тоод эс авлһн, боолһн эс гиж һазалһн” гисн чинртэ болх зөвтэ гиж медүлжәнэ. **Зөвчллһ бичгин** 6-гч йосн “орлцач төр-нутгуд теднэ зарһин үлмэд бөөх күн болһнд үндсн зөв зарһин бүрдэмжсэр болн нань чигн төр-нутгин бүрдэмжсэр дамжулад, эн Зөвчллһ бичгиг төртән авлго, күүнэ зөвмүдиг болн һоллгч зөв-дуриг дарсн зүстнэ дорамжуллһас харслһ болн харслһна эв-арһ өгх зөвтэ” гиж медүлжәнэ. Омбудсен эс гиж күүнэ зөвмүдин комиссьлэ өдл чиклһнэ болн өр хэрүллһнэ үүл күцэх үлмө уга үндсн бүрдэмжс төр-нутгар бүрдөлһн - төр-нутгин демократическ, олн-зүсн тоолвриг тевчдг зан медүллһн. **Негдсн Үндстнэ Бүрдэмжсин 1993-гч жилин декабрин 20-д авсн 48/134-гч Шиидвриг** зааһад Европин Хүүв **1997-гч жилин сентябрин 30-д авсн Сөөдин комитетин R(97) 14-гч селвгч зааврт** “күүнэ зөвмүдин төр хаһлх үндсн бүрдэцсиг, түүн дотр

олн-зүсн гешүд ордг күүнэ зөвмүдин комиссиг, омбудсменмүдиг эс гиж дүнцүлгч бүрдэцсиг” тогтасиг дөңнв”. Келнэ болн нань чигн халхар зөвмүднэ эвдрв гиж тоолсн баһ үндстнэ улс тиим бүрдэцст күрч тоолвран медүлж чадх зөвтэ.

ЗАРҢИН ЙОСН

17/18)Зарһин йоснд бэргдэд гемнгдсн, түүнэ туст зарһин үүл күцэгджэх күүнд түүнэ меддг келэр геминь медүлж, зарһ деер бас эврәннь келэрн келх зөвиг өгхинь оln-улсын зарһин йосн төр-нутгин йосна бүрдэмжсэс некнэ. Кергтэ болхла тиим күүнд өңгөр орчулач өггднэ. Эн йосн зөвин заңшал болад, зарһин үүлд кезэчн күцэгднэ, баһ үндстнэ келнэ зөвин заңшал биш. Энүнэ һоллгч зарчмнь – йосна өмн күн болһн әдл болх зөвтэ, дорамжуллһ кегдх зөв уга. Неклһнэ болн гемнлһнэ йовдлд эн зарчм ик нилчән күргнэ. Тегэд чигн **Иргдин болн улс-төрин зөвмүдин туск оln-улсин бооцан бичгин 14(3) (а)-гч** йосн ялта йовдлд гемнгдсн күн “даруень тодрхаһар, меддг келэрн сонсч, ямаран неклһәр гемнгдж бөөхән медх зөвтэ” гиж некжәнэ. **Күүнэ зөвмүдиг болн һоллгч зөв-дуриг харслһна Европин зөвчллһ бичгин 6(3)(а)** йосн эн заңшалыг бас үүнэ әдл келэр медүлж бөөнэ. Немлт болж, эн деер заагдсн конвенцин 5(2)-гч йосн бәрж авлһна туст бас тиим неклһ кежәнэ. Түүн деер **Иргдин болн улс-төрин зөвмүдин туск оln-улсин бооцан бичгин 14(3)-гч** йосн күн болһн “әдл зөвтөһәр” эврәннь тускар

өгсн герчлһнэ цаас хэләх, эврән даалһвр өгәд, герчлһнэ шинжлһ кех. Тегэд чигн **Иргдин болн улс-төрин туск оln-улсин бооцан бичгин 14(3)(f)** йосн болн **Күүнэ зөвмүдиг болн һоллгч зөв-дуриг харслһна туск Европин зөвчллһ бичгин 6(3)(е)** йосн “зарһ деер олзлгдсн келэр келсн үг эс медхлә, эврән эс келж чадхла, өңгөр орчулачин дөң авх” күн болһнд зөв бөөнэ гиж иткүлжәнэ. Эн келнэ туск иткүллһ ик зунь ялта үүлд керглгднэ, **Иргдин болн улс-төрин зөвмүдин туск оln-улсин бооцан бичгин 14-гч** йоснд келгдсн зарһин өмнк һоллгч иткүллһсэс һарсн ашнь: зарһин үүлин зөв нөкцл чаңһ болхла, зөв, чик кевәр зарһин үүл мөшкгдх зөвтэ. Цуг зарһин үүлд олзлгдх келнэ туск эн цәәлһлт зарһ зөвтэ кевәр кех төр-нутгудин улс-төриг залх зөвтэ.

Нутгин болн баһ үндстнэ келиг харслһна туск Европин Хартин 7(1)-гч йосн “нутгин болн баһ үндстнэ келиг сойлын зөөр гиж тоолх”, “нутгин болн баһ үндстнэ келиг хадһлхин төләд зөргтэ үүлдвр күцәх” гидг зарчмар болн күсләр сүүр кеж төр-нутгуд эврәннь улс-төрән, зарһин йосан болн дамшлтан тогтах зөвтэ гиж

медүлжөнө. **Европин Хартин 7(4)** йосн “нутгин келнө болн баһ үндстнө келнө туст эврәннь улс-төрөн тогтахларн, тер келэр келдг улсин кергллтинь болн сана-седклинь хойр талк улснь оньгтан авх кергтө” гиж медүлжөнө. Түүнэс даву **Кемжэтө зөвчлһ бичгин 15-гч** йосн төр-нутгудиг “баһ үндстнө улсиг сойлын нурһна болн эд засгин әмдрлд, төр-нутгин үүлд, онц кевәр әмдрлд нилчән күргддг үүлд орлцлһнд кергтө нөкцлт кетхә” гижөнө. Эн деер келгдсн кемжәс зөв зарһин йоснд күрч чадх арһла хамдан тоод авгдхла, төр-нутг баһ үндстнд эврәннь келәрн ялтин, иргдин, закрчин зарһд санаһан келхин арһ зөв өгч чадх, талдан улсин зөвинь тевчн бәәж, зарһудин цуг үүлинь бүкл кевәрн күцәж.

- 19) Зарһин үүлд амр болн түргн кевәр орлцж чадлһн зөв зарһд амрар күрч чадж, эврәннь зөвөн олзлж чадлһиг үзүлжөнө. Баһ үндстнө келәр келдг зарһин үүл бәәхлә, зөв зарһд күрлһн шуд болн амр болх.

Нутгин болн баһ үндстнө келмүдин туск Европин Хартин 9-гч йоснд цуг зарһин үүл нутгин келәр эс гиж баһ үндстнө келәр кегдх зөвтө гиж келгджөнө. Европин Хүүвин Хурлын Ассамблей эврәннь **1201-гч Селвгч зааврт** “баһ үндстнө улс олар бәәсн нутгт баһ үндстн закрч бүрдәмжслә хәрлцлһрн, зарһин үүлиг зарһин бүрдәмжст кехләрн, эврәннь келәрн келж чадх зөв бәәх йоста” гисн бас тиим тоолвр авв. Төр-нутгуд көдлмшт авх, зөв зарһин үүл күцәхиг дасхх улс-төриг тогтах зөвтө.

ТҮҮРМД СУУЛЬХ ЙОВДЛ

- 20) **Негдсн Үндстнө Бүрдәмжсин суусн улсла хәрлцлһнө баһ гисн кев зокалмүдин 51-гч** зокалын, 1-гч болн 2-гч зүүлд **Европин Хүүвәр зөвшәргдсн түүрмин туск Европин цәәлһврин 60-гч** зокалын 1-гч болн 2-гч зүүллә әдл түүрмд суусн улсиг түүрмин закрчнр медх зөвтөг, түүнлә әдл түүрмин закрчнриг түүрмд суусн улс медх йостаг темдглжөнө. Эн заагдсн йосн баһ үндстнө зөвмүдин туск йосн биш. Болв чигн баһ үндстн олар бәәсн һазрт теднә седклинь тоод авчах, дорамжуллһ уга, күн болһнд әдл зөв өгчөх эн йосн улм чинртә кергтө болна.

- 21) **Негдсн Үндстнө Бүрдәмжсин суусн улсла хәрлцлһнө баһ гисн кев зокалмүдин 37-гч** зокал **Европин Хүүвәр зөвшәргдсн түүрмин туск Европин цәәлһврин 43(1)-гч** йоснла әдл суусн улсиг эврәннь өрк-бүлтәһән, үүрмүдтәһән болн талдан бүрдәцсин элчнрлә харһх зөвиг дөннжөнө. Күн болһна санаһан медүлх болн

эврәннь келәри эзнә болн нурһна әмдрлд келх зөвмүд чинртә болсн учрар йосна улс тедниг тевчх зөвтә, болв түүрмд чигн эн зөвмүдиг кемжәлдг йосн бәргдх зөвтә. Түүрмд суусн улс хамдан суусн болн золһж ирсн улсла эврәннь келәри келж чадх зөвтә, бичг бас эврәннь келәри бичж чадх зөвтә. Тиигв чигн ялта зәрм күүнә зөвмүднә болн зөв-дурнә әәмшгәс саглһна учрар, йоснд болн оln-улсин бәрмт бичгүдт келгдсәр, кемжәлгдх әс гиж боогдх зөвтә. Келәри келх зөвмүдиг йосн кевәр күцц өгхин төләд түүрмд суусн улсиг теднә келәр икәр келдг һазрт бәрх кергтә.

Угсатна хэрлцэнэ саңг барлсмн эн дегтр англъ келэр барлгдсмн,
ISBN 90-7598904-0.

Тадн эн хайгар дегтр болн кергтэ зэңг авч чаджанат:

Office of the OSCE High Commissioner on National Minorities

Prinsessegracht 22

2514 AP The Hague

Tel.: + 31 (0) 70 312 5555

Fax: + 31 (0) 70 346 5213

E-mail: hcnm@hcnm.org